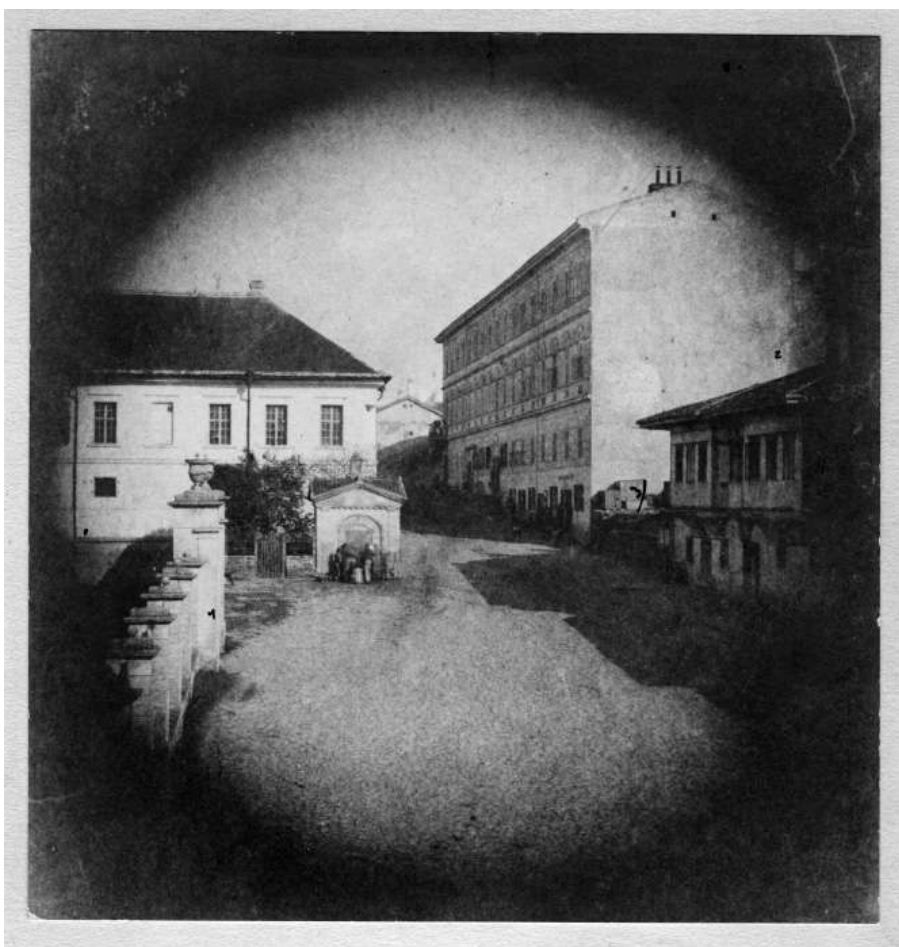

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ РАЗВОЈ ОБРАЗОВАЊА ОДРАСЛИХ
У СРБИЈИ XIX ВЕКА

*Београдско читалиште. Фотографија Анастаса Јовановића из 1865,
(Музеј града Београда, сигн. и инв. бр. Ur_313)*

Јован Миљковић
Филозофски факултет, Београд
jovan.miljkovic@f.bg.ac.rs

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ РАЗВОЈ ОБРАЗОВАЊА ОДРАСЛИХ У СРБИЈИ XIX ВЕКА

Апстракт: Обновљање српске државности у XIX веку донело је са собом и институционализацију образовања одраслих, које је већ постојало као феномен и као пракса. У овом раду смо се бавили контекстом и условима рађања и развоја институција образовања одраслих, кроз фокус типологије организација за образовање одраслих. Истраживањем смо утврдили релативно касно јављање институција *типа I*, односно оних чија је централна функција образовање одраслих, у односу на друге типове институција за образовање одраслих, што смо покушали да објаснимо утицајем вишедимензионалног окружења, као и функције коју је образовање одраслих имало за младу државу Србију.

Кључне речи: политика образовања одраслих, организовање образовања одраслих, институције образовања одраслих, типови институција за образовање одраслих

Увод

Успостављање српске националне државе је било постепено, дуготрајан процес који је трајао већи део XIX века. Он је укључивао ратове са Турцима, династичке промене, осавремењивање пољопривреде, индустријализацију, успостављање државне администрације. Све ове државотворне активности су захтевале образоване кадрове, па су самим тим подстицале праксу образовања одраслих и генерисале нове образовне потребе. Сигурно је да је образовање одраслих постојало као феномен и пракса и пре обнављања српске државности, нарочито ако „под образовањем одраслих подразумевамо сваки облик учења којим се управља, оних лица које друштво у коме се образују сматра одраслим“.¹ Када говоримо о образовању, по-

1 Jovan Miljković, *Sistem obrazovanja odraslih: pogled iz konteksta*, (Beograd: IPA, 2019), 21.

стојање циљева је нужно, али не и њихова друштвена пожељност, а образовне епизоде могу, али не морају да буду реализоване у оквиру институција. Али, уколико фокус истраживања ставимо на институционално образовање одраслих, јасно је да само друштво са својом традицијом и усменом културом није способно да изнесе терет институционализације и да је за такав подухват основни предуслов држава. Како је текао процес институционализације образовања у младој српској држави и у каквим је релацијама са својим окружењем, покушаћемо да представимо у редовима који следе.

КОНЦЕПТУАЛНИ ОКВИР РАЗМАТРАЊА ПРОБЛЕМА

Пре него што се фокусирамо на услове и ток развоја институција образовања одраслих у Србији у XIX веку, морамо поставити концептуалне оквире нашег разматрања. Једна од основних подела образовања одраслих јесте на институционално и ванституционално образовање. Не умањујући значај ванституционалног образовања одраслих, институционално сматрамо предусловом настанка система образовања одраслих, али и задовољења неких његових основних принципа, као што су доступност, једнакост, економичност, релевантност, квалитет. Иако већина андрагошких аутора² институције образовања одраслих смешта или у формални или у неформални подсистем, епоха коју разматрамо нам не дозвољава да се држимо ове поделе, која је заправо чедо средине XX века. Класификација која нам се чини андрагошки релевантна за посматрану епоху, и која нам се намеће као алат за анализу значаја и значења образовања одраслих у XIX веку у Србији је она коју нам нуди Шредер.³ Он институције за образовање одраслих дели у четири типа:

- *тип I* представљају институције чија је централна функција образовање одраслих (нпр. школе за основно образовање одраслих);
- *тип II* представљају институције којима је образовање одраслих секундарна функција (нпр. редовне школе);
- *тип III* представљају институције за које је образовање одраслих блиско по функцији јер задовољава неке потре-

2 Radivoje Kulić, Mimir Despotović, *Uvod u andragogiju*, (Beograd: Svet knjige, 2005); Šefika Alibabić, *Teorija organizacije obrazovanja odraslih*, (Beograd: IPA, 2002).

3 Kulić, Despotović, *Uvod u andragogiju*, 186.

бе које институција препознаје као своју функцију и одговорност (нпр. библиотеке или музеји);

- *тип IV* представљају институције за које је образовање одраслих другостепена функција која се користи за подршку интереса саме институције (нпр. предузећа).

Покушавајући да временски јасно одредимо период у којем ћемо се фокусирати на институционализацију образовања одраслих у Србији, консултовали смо андрагошке ауторе који су се бавили овим проблемом⁴ и одлучили се за поделу коју нуди Миљковић,⁵ као најсвеобухватнију.⁶ образовање одраслих у модерној српској државности код њега је сагледано кроз седам фаза:

1. од зачетака модерне српске државе (1804) до њене пуне независности (1878);
2. од стицања потпуне независности Србије (1878) до формирања Краљевине СХС (1918);
3. од формирања Краљевине СХС (1918) до слома Краљевине Југославије (1941);
4. образовање одраслих током Другог светског рата (1941–1945);
5. од формирања социјалистичке Југославије (1945) до њеног распада (1991);
6. период наглашених друштвених транзиција и урушавања система образовања одраслих (1991–2000);
7. период оријентисања ка ЕУ и поновна изградња система образовања одраслих (после 2000).

У овом раду, дескрипцију и анализу институционализације образовања одраслих у Србији сагледаћемо у оквиру прва два периода. У првом периоду, који иако има врло јасну основну карактеристику – борбу за независност, није са аспекта образовања одраслих у потпуности монолитан и ради боље анализе мора се поделити на подфазе. Прва фаза је подељена на три подфазе: (а) од 1804. го 1839. године, период који су обележили Први и Други српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића; б) период обележен владави-

4 Borivoj Samolovčev, *Образовање одраслих у прошлости и данас*, (Zagreb: Znanje, 1963); Alibabić, *Теорија организације образовања одраслих*; Miljković, *Систем образовања одраслих*.

5 Miljković, *Систем образовања одраслих*, 74.

6 Исто.

ном уставобранитеља (1838–1858); в) од 1858. године до стицања пуне независности Србије (1878). Другу фазу, у доба потпуног суверенитета Србије, нисмо поделили на подфазе, јер иако је дошло до битних промена у земљи (нпр. насилна смена династија), са аспекта образовања одраслих она се може сматрати јединственом.

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ РАЗВОЈ ОБРАЗОВАЊА ОДРАСЛИХ У СРБИЈИ 1804–1839.

Иако образовање одраслих постоји као пракса у овом периоду, као уосталом и у свим другим периодима људске историје, о институционалном образовању одраслих можемо говорити пре као о инциденталној појави него као о систематском напору. Изузетак од ове тврдње је чинило стручно образовање занатлија, које је постојало и пре и после посматраног периода, а које се спроводило у оквиру еснафске организације рада, науковањем. У оквиру овога система образовања постојала су три ступња: шегрт, калфа и мајстор, а чести су били случајеви да су одрасли остајали у статусу калфе, јер „да би неко постао мајстор, поред прописаног периода учења и доказаног знања, морао је да има и велике финансијске издатке који су пратили транзицију из ученичког звања калфе у мајсторско“,⁷ што многе калфе нису биле у стању да поднесу.

С обзиром на то да је основна тежња српског народа на почетку овог периода било ослобођење од страховладе дахија, а касније и турске власти кроз оружану побуну, не чуди што први артикулисани напори у образовању одраслих долазе из сфере војне андрагогије. Током Првог српског устанка недостатак школованих војних старешина је решаван оснивањем наставних центара за обуку војника и старешина у Београду, Тополи и Делиграду.⁸ Из овог периода је и једна за образовање одраслих негативна одредба Попечитељства просвештенија из 1811. године⁹ којом се забрањује упис младића у редовне основне школе, са образложењем да они нарушавају школску дисциплину, а да су потребнији на бојном пољу. Иначе, до тог тре-

7 Исто, 98.

8 Ђорђе Станић и др., *Обука српске војске 1804–1918*, (Београд: Војноиздавачки завод, 2007), 153.

9 Наташа Вујисић Живковић, *На перу и на седлу: Надзор над основним школама у Србији у првој половини XIX века*, (Београд: Едука, 2014), 32.

нутка није био редак случај да младићи од 18 до 20 година похађају основне школе у намери да се описмене.¹⁰

Из периода Првог српског устанка као педагошко-андрагошку институцију можемо издвојити Велику школу, која је радила од 1808. до 1813, са циљем продуковања Србији преко потребног чиновничког кадра. Ова институција није била циљано намењена одраслим полазницима, али се дешавало да је похађају и одрасла лица, попут Вука Караџића, који је у тренутку њеног оснивања имао 21 годину.

Хатишерифом султана Махмуда II из 1830. Србији је дозвољено између осталог и оснивање школа, тако да се исте године оснива још једна андрагошка институција војног карактера – гвардијска школа, намењена школовању гардиста Милоша Обреновића, која је трајала до 1838. године.

Након поменутог хатишерифа стварају се предуслови за даљи развој образовања, па и образовања одраслих. Прва штампарија у Србији, основана 1831, била је у државном власништву и у њој је било забрањено штампати материјал писан Вуковом ортографијом. Тиме је Србија престала да зависи од страних штампарија, а већ следеће године (1832) штампају се у Београду и прве дневне новине – *Новине сербске*, под уредништвом Димитрија Давидовића. Овим су створени предуслови да се читаоци у Србији информишу о догађајима у земљи и свету, а њиховим оснивањем створене су и нове образовне потребе код одраслих грађана. Исте године када су светло дана угледале *Новине сербске* (1832) десио се још један значајан институционални андрагошки догађај – основана је Народна библиотeka у Београду, која је представљала стожер образовања одраслих у овом периоду. Неколико година касније, 1835, Србија у Крагујевцу добија своје прво позориште, Књажевско-србски театар, који оснива Јоаким Вујић. Овим чином се, поред очигледног андрагошког значаја, може указати и на жељу да се млада Србија и у културном смислу одвоји од Оријента и прикључи европском духовном простору. Притом, и позориште је стављено у родољубиву функцију, бавећи се историјским и националним темама, будући и јачајући национални дух и жељу за потпуним ослобођењем од турске власти.

Резимирајући овај период, можемо рећи да је у њему образовање одраслих у потпуности детерминисано окружењем и да се користи као алат за достизање приоритетних националних циљева. На почетку је то територијално одвајање од Отоманске империје,

10 Срећко Ђунковић, *Школство и просвета у Србији у XIX веку*, (Београд: Педагошки музеј, 1971), 10.

где је институционално образовање одраслих у функцији војних потенцијала земље (центри за обуку војника и старешина, гвардијска школа), а касније је усмерено на одвајање од оријенталне културе, успостављањем институција карактеристичних за европски културни простор, као што су библиотека, позориште, новине. Што се тиче привредне делатности, институционално образовање одраслих се јавља у оквирима еснафа, а од институција које систематски користе образовање одраслих може се навести и црква. Карактеристично за овај период је да по својој бројности предњаче образовне институције типа IV (еснафи, црква, војска), за њима следе институције типа III (библиотека, позориште, штампа), а да се у врло скромним димензијама јављају институције типа II (редовне основне школе до 1811. и Велика школа, од 1808. до 1813). Индикативно је да у посматраном периоду у Србији нисмо идентификовали ниједну образовну институцију типа I, што нам говори да у том периоду није постајала ниједна институција чија је централна функција било образовање одраслих.

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ РАЗВОЈ ОБРАЗОВАЊА ОДРАСЛИХ У СРБИЈИ 1838–1858.

Посматрани период обележила је владавина уставобранитеља, који су наставили изградњу младе српске државе првенствено кроз изградњу државног, односно чиновничког апарата. Што се тиче андрагошких институција из претходног периода, оне настављају свој рад и развој, а сходно новим околностима и већим државним потребама за образованим кадровима, јавља се читав низ институција које су основане са циљем да те потребе задовоље.

У овом периоду се користе андрагошке интервенције како би се решио проблем неадекватне припреме и квалитета учитеља, који су били носиоци образовања деце. Још 1839. донет је документ *Главнога надзиратељства и управљенија школског*, којим је предвиђено да непосредан надзор над основним школама врше два „главна директора“,¹¹ чији је један од задатака да недовољно компетенте учитељске кадрове обуче током школског годишњег одмора. Ове образовне интервенције су реализоване током 1845. и 1846. године, када је начелник Попечитељства просвештенија био Јован Стерија Поповић. Овакве периодичне образовне интервенције су остале као

11 Вујисић Живковић, *На перу и на седлу*, 76–77.

најзначајније мере обезбеђивања квалитета учитељског кадра, све до оснивања Учитељске школе 1871.

За време прве владавине кнеза Михајла Обреновића, 1841. основано је Друштво српске словесности са *Гласником* као његовом публикацијом, које је Михајло укинуо током своје друге владавине 1864. године. „Андрагошки карактер Друштву даје и његов задатак и активности на ширењу наука на српском језику. *Гласник* је било место где су чланови објављивали научне радове и вршили њихову дисеминацију, а од каснијих бројева су пратили и домаће и стране публикације, омогућавајући одраслим читаоцима да се упознају са достигнућима српске и међународне науке“¹²

Прва школа за одрасле у Србији, према мишљењу Ђунковића,¹³ отворена је у Београду 1845. године. Радило се о трогодишњој недељној школи за занатску омладину (шегрте, калфе), чији је програм обухватао елементарну писменост (читање, писање), рачун, катихизис, грађанске поуке и садржај о свету и природи. Идејни творац ове андрагошке институције био је Стерија, а број полазника, који је на почетку износио 150, на крају се свео на 50.¹⁴ Ова школа је очигледно имала каритативни карактер, а започела је са народним просвећивањем, концепцијом образовања одраслих која ће доминирати првом половином XX века.

Са андрагошког аспекта вреди споменути и оснивање Посленотрговачке школе, као својеврсне педагошко-андрагошке институције. Иако је била доминантно педагошког карактера, она је нудила и извесне андрагошке могућности, јер је поред редовних примала и ванредне ученике (често трговачке шегрте и калфе), који су похађали изборне предмете везане за њихов занат, а нису морали да их полагају.

У овом периоду су основане још неке значајне андрагошке институције типа III, чији је значај прерастао епоху у којој су основане. У ту категорију можемо уврстити библиотеку Србског лицеума (данашња Универзитетска библиотека у Београду) и Народни музеј, који су основани 1844. године.

Али оно што ће сигурно на дуже време обележити образовање одраслих у Србији јесу читаонице, чије је оснивање започето у овом периоду. Прва читаоница у Србији је основана 1846. у Београду у школи код Саборне цркве (слика број 1), „а убрзо затим у Крагујевцу, Неготину, Шапцу, Пожаревцу, Смедереву. Београдска читаоница

12 Miljković, *Sistem obrazovanja odraslih*, 115.

13 Ђунковић, *Школство и просвета у Србији*, 39.

14 Вујисић Живковић, *На перу и на седлу*, 149.

чак организује и поједине курсеве у вечерњим часовима (рачуна, немачког језика), а издаје у 1847. и 1848. години и своје 'Новине читалишта београдског'¹⁵ Ова андрагошка институција је у Србији нашла плодно тло за своје деловање, тако да према речима Самоловчева,¹⁶ десет година након оснивања прве читаонице, свако окружно место у Србији је имало своју читаоницу, као и аматерско позориште.

Уставобранитељски режим је користио повремене андрагошке интервенције за решавање актуелних кадровских дефицита. Пример за то је Инџинирска (инжењерска) школа, која је и замишљена као привремена, са циљем да школује једну генерацију инжењера, преко потребних Србији за изградњу путева, зграда, истраживање рудног богатства... Ова школа је радила од 1846. до 1849, са осам завршених питомаца Лицеја као полазницима и чиновницима попечитељстава и професорима Лицеја као наставним кадром. Након завршетка школе, свих осам полазника су запослени, а школа затворена.

Кадровске дефиците у погледу војске, посебно генерисане отварањем тополинице, решавала је Артилеријска школа основана 1850. године у Београду.

Од посебног значаја за институционализацију образовања одраслих је приватна иницијатива која се јавља на овом пољу. Ђунковић¹⁷ нам преноси податке према којима се у Београду „отварају и извесне приватне школе за обучавање одраслих и деце у појединим знањима и вештинама. Године 1847. учитељ из прека Вићентије Филиповић оснива школу немачког језика, 1849. Јован Хофман школу цртања, 1850. Самуило Хофман школу краснописа и сл.“ Ово су врло важне информације, јер видимо да у овом периоду у Србији образовање одраслих није „неприродна“ појава, а у исто време ради се о делатности која није покретана само из каритативних разлога, већ је имала и профитабилну димензију. Посебно је значајно да смо у овом периоду коначно дошли до оснивања андрагошких институција типа I, односно институција чија је централна функција образовање одраслих.

Током овог периода се наставља усложњавање и диверзификација медија масовних комуникација – новина и часописа. „Као значајне часописе из овог периода, који су служили за дисеминацију информација и знања издвојили би: Новине Србске (до 1843. године недељник који је од поменуте године почео да излази два пута не-

15 Ђунковић, *Школство и просвета у Србији*, 40.

16 Samolovčev, *Образовање одраслих у прошлости и данас*, 73.

17 Ђунковић, *Школство и просвета у Србији*, 40.

дељно), Подунавка: додатак Србским новинама (почела да излази 1843. године), Гласник Друштва србске словесности (почео да излази 1847. године), Новине Београдског читалишта (почеле да излазе 1847. године), Воспитатељ женски (први часопис намењен женској популацији, изашла су три броја 1847. године)¹⁸

На основу претходне андрагошке анализе, можемо констатовати да се у периоду владавине уставобранитеља образовање одраслих укоренило на српској образовној сцени. Андрагошке институције типа III, креиране у претходном периоду настављају да егзистирају и да врше своју андрагошку функцију, обogaћене институцијама креираним у периоду владавине уставобранитеља: Друштвом српске словесности и Народним музејом, уз умножавање понуде новина и часописа, као тада јединог средства масовне комуникације. Континуитет у андрагошком раду су одржале и институције типа IV, а оно што је новина јесте креирање образовних институција типа I и II. У институције типа I из овог периода можемо убројати недељне школе, Инџинирску и Артиљеријску школу, различите моновалентне приватне школе за образовање одраслих (језика, цртања, калиграфије и сл.), као и читаонице које су осниване у свим већим местима у Србији. Читаонице, које су зачете у овом историјском периоду, дуго година ће бити окосница андрагошке делатности, радећи као поливалентне институције за образовање одраслих, омогућавајући самообразовање одраслих, али и организујући образовне епизоде у виду курсева (нпр. страних језика и рачуна), као и издајући сопствене часописе. У образовну институцију типа II можемо убројати Послено-трговачку школу, која је имала у својој понуди ванредне образовне програме за образовање одраслих.

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ РАЗВОЈ ОБРАЗОВАЊА ОДРАСЛИХ У СРБИЈИ 1858–1878.

У овом периоду образовање одраслих наставља да се усложњава и развија, у континуитету са претходним периодом, али са печатом династичке промене. Самоловчев¹⁹ сматра да са повратком Обреновића на власт настаје затишје на просветном пољу, а да се просветни полет поново јавља тек за време министра просвете Димитрија Матића. У овом дводеценијском периоду, са својом андрагошком де-

18 Miljković, *Sistem obrazovanja odraslih*, 119–120.

19 Samolovčev, *Obrazovanje odraslih u prošlosti i danas*, 74.

латношћу настављају институције типа IV, тачније, еснафи, војска и црква, а последње две интензивирају своју андрагошку делатност, прва оснивајући Војно-технички завод у Крагујевцу, а друга се после Закона о устројству богословије из 1863. године може пре сврстати у андрагошку него у педагошку институцију. Институцијама типа IV можемо придружити још једну, врло важну образовну институцију овога типа – учитељске зборове, које је основао Димитрије Матић. „Најпре је, на његов позив, окупљен Збор београдских учитеља, 25. новембра 1868. године. (...) Потом је отворено питање да ли је улога учитељских зборова да се на састанцима учитељи од министра и власти информишу и да их професори додатно поучавају у методама наставног рада или је њихова функција да се учитељи узајамно информишу и поучавају – учитељи су усвојили да је ово друго циљ организовања зборова“.²⁰ Дакле, још средином XIX века имамо начин образовног рада који ће у XXI веку бити познат као *peer learning*.

На састанцима Збора београдских учитеља учествовали су учитељи, министар и чиновници Министарства просвете и црквених дела, професори и ђаци Велике школе. Учитељи су држали предавања о методици наставе појединих предмета, а предавања су држали и професори гимназија, док су се поред стручних питања разматрала и сталешка. Убрзо су почели да се организују учитељски зборови и у другим местима у Србији, по угледу на београдски, а ову врсту андрагошке институције могли бисмо сврстати негде између еснафске и синдикалне организације.

Андрагошке институције типа III: Народна библиотека, Народни музеј, позоришта и средства масовне комуникације: новине и часописи, настављају своју делатност. Новине и часописи настављају да флукутирају, односно да се оснивају и гасе, а као посебно занимљиво за образовање, нагласили бисмо оснивање првог педагошког часописа у Србији под називом *Школа* (1868–1876), оснивача Милана Милићевића.

Изузетак у континуитету рада из прошлог периода налазимо код Друштва Србске Словесности, које је 1864. укинуо због политичког деловања управо његов оснивач, кнез Михаило, а исте године је конституисано Српско учено друштво, које је имало функцију претходне организације.

Што се тиче андрагошких институција типа I, незаобилазан је допринос Димитрија Матића, који није одустајао од идеје Јована

20 Наташа Вујисић Живковић, *Скидање чађи: Слика основних школа у Кнежевини Србији у првој половини XIX века*, (Београд: ИПА, 2017), 95.

Стерије Поповића – недељне школе за занатску омладину (шегрте и калфе). Ова школа је 1860. поново основана у Београду, са истоветним наставним програмом као и у претходном покушају, који се сводио на описмењавање и основна знања. Недељне школе су се називале још и повторне, а представљале су заправо начин да се ванредно заврши основно образовање. Самоловчев,²¹ објашњавајући функцију повторних школа, каже да су са једне стране, оне продужетак школовања, а са друге, организовале су и наставу за неписмену омладину, јер су имале два разреда: први разред, који су похађали неписмени и други разред за описмењене. У овим школама наставу су држали учитељи и професори полугимназија и ученици Велике школе. Међутим и овај покушај је био кратког века: због отпора занатлија и трговаца да своје калфе и шегрте ослобађају недељом, малог броја заинтересованих полазника, недостатка професора у неким крајевима Србије, броја полазника који се смањивао, школе су се једна по једна гасиле. Иначе, идеја недељних (повторних) школа у Србији није била оригинална и већ је функционисала у европским оквирима, што нам говори да су, још средином претпрошлог века, европске политике образовања одраслих имале одјека и трансфера на образовање одраслих у Србији.

Упркос неуспеху, Матић не одустаје од идеје недељних школа за одрасле. Поставши поново министар просвете, 1868. године, захтева оснивање недељних, празничних (повторних) школа у селима и градовима. Разлика између градских и сеоских недељних школа била је у томе што би градске радиле преко целе године, док би сеоске радиле само преко зиме, и то у недељне и празничне дане. Очигледно, Матић је, доневши овакву одлуку, узео у обзир специфичности доминантних делатности које су се одвијале у граду и на селу, као и динамику живота у овим срединама. Ове школе су биле преко потребне у том тренутку, јер се створио проблем описмењавања ученика старијих од 16 година који су долазили са простора под турском влашћу. Они су, према подацима које нам даје Натошевић,²² похађали наставу заједно са редовним ђацима – децом, што је стварало велике проблеме. Из Натошевићевог извештаја можемо видети две битне чињенице: (1) да су редовне основне школе похађали одрасли, заједно са децом, упркос законској регулативи; (2) да је Србија просветно деловала и на просторима који нису били под њеном влашћу, и то управо на оним просторима које ће освојити српско-турским ратовима 1878.

21 Samolovčev, *Образовање одраслих у прошлости и данас*, 76.

22 Вујисић Живковић, *Скидање чађи*, 82.

године. Ово говори о нераскидивој спрези између политике и образовања (одраслих), где политика одређује (дозвољава) одређену врсту образовног деловања, а образовање припрема терен за даље политичке акције. О конкретном броју повторних школа и њихових полазника имамо различите податке: Ђунковић²³ наводи да је у школској 1870/71. било 166 недељних школа са око 3.500 полазника, Самоловчев²⁴ сматра да је 1869. било више од 60 повторних школа са близу 4.000 ученика, које су већ 1871. почеле да се гасе, док Вујисић Живковић²⁵ тврди: „у априлу 1870. године Шапчанин је за Српске новине на Матићев захтев морао да поднесе извештај са нетачним податком да у недељним школама има око 4000 ученика, иако их није било више од 400“.

Друга андрагошка институција типа I на чијем развијању је Матић интензивно радио биле су читаонице. Расписом од 7. децембра 1868. препоручио је оснивање читаоница по селима, а према Самоловчеву,²⁶ ова иницијатива „је имала позитиван учинак јер се већ 1868. и 1869. отвара око 30 народних читаоница (Неготин, Свилајнац, Ужице, Ђуприја, Зајечар, Алексинац, Чачак, Пожега, Јагодина, Смедерево, Ваљево, Ивањица, Крушевац, Трстеник, Гроцка и др.)“ Читаонице су, поред функције дисеминације знања и информација, имале и функцију галерије у којој су излагане слике и у којој су се реализовале изложбе, као један од основних облика дифузије културе.

Матић је 1871. обновио практичне учитељске течајеве, при новоотвореној Учитељској школи у Крагујевцу, где је те године о државном трошку обучено 50 учитеља из педагошко-методичких области, као и из области појединих наставних предмета.

У овом периоду се у Србији прелази са мануфактурног начина производње на индустријски и јавља се нова класа – радничка, а са њом и социјалистичка мисао која је имала значајне импликације на образовање одраслих. Ова мисао је била противна владајућем режиму, па је тако и андрагошка делатност у овом периоду била субверзивна (са аспекта владајућих структура) и развијала се упркос режиму, а њени главни носиоци су били Живојин Жујовић, Светозар Марковић и Васа Пелагић. У периоду до 1878, главни носиоци социјалистичког образовања одраслих били су часописи које је оснивао Светозар Марковић, а које је гушио владајући режим: *Радник*, *Јавност*, *Глас јавности* и *Ослобођење*.

23 Ђунковић, *Школство и просвета у Србији*, 97.

24 Samolovčev, *Образовање одраслих у прошлости и данас*, 77.

25 Вујисић Живковић, *Скидање чађи*, 98.

26 Samolovčev, *Образовање одраслих у прошлости и данас*, 74.

Под притиском растућег грађанског слоја, индустријализације и умножавајуће чиновничке администрације, јавља се у Србији, по угледу на европске институције, нова андрагошка институција – грађанска касина. О настанку и андрагошкој функцији грађанске касине, детаљно нам говори Бранислав Нушић:²⁷ „Грађанска касина је установљена 1869. године, иницијативом тадашњих интелектуалаца, васпитаних на страни, који су имали прилике да виде сличне установе. (...) У Грађанској касини одржавани су најотменији концерти, беседе и забаве и Грађанска касина је дуги низ година замењивала данашњи Народни универзитет, јер су у њој одржавана редовна предавања из свих области науке и живота. (...) Грађанска касина служила је у то доба и као павиљон за уметничке изложбе. Мада тих изложби није било тако много, али ако их је било одржаване су у салонима Грађанске касине“. Ову институцију поливалентног андрагошког карактера можемо сврстати у андрагошке институције типа III, јер није креирана са циљем да буде образовна институција, већ као место на коме ће угледни грађански сталез (можда и снобовског карактера) имати где да се дружи, забавља и међусобно упознаје. Иако јој образовање одраслих није било централна функција, у Грађанској касини су организоване бројне конференције и састанци о значајним привредним и социјалним питањима, имала је читаоницу, а у њеним просторијама су основане и многе институције које су имале значаја за образовање одраслих, као што је српски Црвени крст, основан 1876. године. Грађанска касина је постојала до Првог светског рата.

У овом периоду настају и прве *организације грађанског друштва* у Србији. Српски Црвени крст, који спомињемо, имао је и образовну димензију. Током српско-турских ратова Црвени крст Србије је организовао обуку добровољних болничарки,²⁸ што ову институцију сврстава, као и многе друге организације цивилног друштва, у андрагошке институције типа IV.

У систему образовања деце и омладине у периоду 1858–1878, просветне власти су својом легислативом многим образовним институцијама дале могућност да заједно са децом, школују и млађе одрасле. У такве институције можемо убројати: „гимназију (горња граница уписа је 15 година и 6 година школовања, даје укупно 21 годину), реалку (идентични услови и дужина школовања као и у гимназији), богословију (горња граница уписа у гимназију је 15 година,

27 Miljković, *Sistem obrazovanja odraslih*, 137.

28 Datum pristupa 18. 10. 2020, <https://www.redcross.org.rs/o-nama/istorijat/osnivanje-crvenog-krsta-srbije/>

плус четири разреда завршене гимназије, плус четири године школовања у богословији, добијамо богослова од 23 године живота), Војно-технички завод у Крагујевцу (горња граница уписа је 20 година, након чега следи 3 године шегртовања, па 4 године калфинског статуса, што даје скор од чак 27 година), Земљоделско-шумарску школу (горња граница уписа је 20 година, плус трогодишње школовање, добија се скор од 23 године), као и учитељску школу (горња граница уписа је 20 година, плус трогодишње школовање, добија се скор од 23 године)²⁹. Све набројане институције сматрамо андрагошким институцијама типа II, јер нису основане са циљем образовања искључиво одраслих особа.

Институција коју бисмо у овом периоду могли да сврстамо у тип I андрагошких организација је Велика школа, јер су је уписивали свршени гимназијалци који су имали између 19 и 21 године.

На основу претходне андрагошке анализе, можемо рећи да је након династичке смене на челу Србије успостављен континуитет у раду и функционисању већине андрагошких институција из претходног периода и да није извршен неки радикални заокрет у погледу образовања одраслих. Значајни су утицаји и импулси, које српски систем образовања одраслих, у зачетку, добија из свог спољног (европског) окружења. Формирају се институције које су биле у сагласју са актуелним политичким режимом у Србији (повторне (недељне) школе, грађанска касина, институције цивилног друштва), али и оне које су биле у супротности са режимом и које су везане за социјалистичку мисао. Потребне стално растућег државног апарата и војног потенцијала Србије, која се спремила за рат са Турском, условиле су да многе педагошке институције добију и андрагошки карактер. Покушаји да образовање предводи привреду кроз оснивање школа за шумарске и пољопривредне делатности нису уродили плодом, јер је начин производње био такав да су га могли задовољити и традиционални облици учења уз рад и путем рада.

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ РАЗВОЈ ОБРАЗОВАЊА ОДРАСЛИХ У СРБИЈИ 1878–1900.

У последњој четвртини XIX века, институционално образовање одраслих у Србији наставља да се развија и да поприма обрис, у неким сегментима и елементима, разгранатог система.

29 Miljković, *Sistem obrazovanja odraslih*, 138–139.

Институције типа III – библиотеке, музеји, позоришта, као и средства масовне комуникације: новине и часописи – прошле су тест времена и након више од пола века деловања етаблирале су се и постале саставни део националне културе.

Читаонице (библиотеке) које је покренуо Димитрије Матић на почетку овог периода, постоје у свим окружним местима, а свака основна школа има библиотеку. Врхунац уређења ове области имамо у *Правилима о народним књижницама са читаоницама*, које је 1904. донео тадашњи министар просвете и црквених послова Давидовић,³⁰ који пропагирајући читаонице и књижнице потпуно у дискургу целоживотног учења каже: „У нас се често говори и пише да знање које ученици стекну у основној школи није довољно а није ни трајно, оно брзо ишчезне из њихове свести кад буду свршили основну школу. Није ретко да се говори да су ученици у животу, и поред школовања – неписмени. Због тога се често покреће и питање: шта све да се уради па да се писменост стечена за време учења у школи прво сачува а потом и прошири?“

У овом периоду се отварају бројни музеји, од којих бисмо издвојили: етнографски (1901), природњачки (1895), педагошки (1896). То значи да музеји у Србији, у посматраном периоду, нису више представљали сингуларитет и егзотику и да постају саставни део културног и образовног живота.

Новине и часописи су, захваљујући ширењу писмености и подизању културног и образовног нивоа становништва, али и оснивању различитих политичких странака које можемо посматрати као андрагошке институције типа IV, постали саставни део српске свакодневице. Милићевић,³¹ од познатијих информативних новина које су постојале у периоду 1878–1914, наводи: *Београдски дневник* (*Нови београдски дневник*), *Мале новине* (режимски лист Пере Тодоровића), *Трговински гласник*, *Вечерње новине*, *Мали журнал*, *Београдске новине*, *Дневни лист*, *Одјек*, *Правда*, *Штампа*, *Пијемонт*, док се од социјалистичке штампе истичу: *Радник*, *Борба*, *Социјал-демократ*, *Радничке новине*. Поред политички оријентисане штампе, излазили су часописи намењени науци и култури, међу којима издвајамо: *Глас СКА*, *Споменик СКА*, *Српски етнографски зборник*, *Отаџбина*, алманах Го-

30 Љубомир Давидовић, *Правила о народним књижницама са читаоницама*, (Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1904), 3–4.

31 Милићевић, „Просвета, наука, књижевност, уметност, култура и здравство у XIX веку“, *Историја Београда*, ур. Никола Тасић, Миодраг Драганић, (Београд: Балканолошки институт САНУ, Драганић, 1995), 304.

дишњица Николе Чупића, *Братство Друштва светога Саве, Васпитач, Геолошки анали Балканског полуострва, Српски преглед, Коло, Дело, Српски књижевни гласник*. У овом периоду (1880. године) почело је издавање *Просветног гласника*, и дан-данас службеног гласника Владе Републике Србије у области просвете.

Што се тиче позоришног живота у Србији у анализираном периоду, он је био интензиван и богат. Скоро свако веће место у Србији имало је аматерско позориште, постојала су и путујућа позоришта, а у овом периоду су конституисана и професионална позоришта у већим градовима.

Београђани су 1896. (само годину дана након прве пројекције филма браће Лимијер) имали прилику да виде „Улазак воза у железничку станицу“. Према Јекнићу,³² први филмски кадрови на територији Србије су снимљени 1897, а у почетку су филмске пројекције давале по кафанама, односно постојали су путујући биоскопи, које сматрамо андрагошком институцијом типа III.

Оно што је снашло Друштво српске словесности, снашло је и Српско учено друштво – да због политичких сукоба и унутрашњих трвења дође до његовог укидања – 1886. га је суспендовао његов бивши секретар, а тадашњи министар просвете Милан Кујунџић Абердар. Исте године је основана Српска краљевска академија, док је Друштво 1887. наставило са радом, да би се 1892. спојило са Академијом.

Последња андрагошка институција типа III у овом периоду је Грађанска касина, која је постојала до Првог светског рата, а поред Београда и други већи градови у Србији су оснивали ове установе, по угледу на европске културне институције.

Са својом делатношћу настављају андрагошке институције типа IV из претходног периода: црква, војска, учитељски зборови и еснафи, уз напомену да ови последњи индустријализацијом Србије губе на својој важности и почетком XX века имају маргинални значај. Нестанак традиционалних облика науковања, шегрта и калфи, озваничио је Закон о занатлијским школама из 1892. године. Уместо одумирућих еснафа, јављају се организације удруживања радника – синдикати, а за прву синдикалну организацију, према веб-сајту Савеза самосталних синдиката Србије (https://www.sindikatsrpske.rs/stari_sat/istorijat.htm) можемо сматрати Друштво опанчарских радника за умно развиће и братску помоћ, основано 1896. у Београду.

32 Oleg Jeknić, „Tri početka igranog srpskog filma: načini naracije i društveni kontekst“, *Istorija 20. veka* 2/2019, 65.

У овом периоду је настављено са оснивањем институција грађанског друштва, различитих удружења грађана и фондација које су користиле образовање одраслих за унапређење компетенција својих чланова, као што је то радило Удружење учитеља, Удружење новинара, Коло српских сестара и сличне организације.

Јављају се и прве организације цивилног друштва које би могле да се класификују као институције типа I, односно као организације којима је примарни циљ образовање одраслих. Оне су осниване јер продужне школе нису давале жељене резултате а образовање одраслих и народно просвећивање су били занемарени. Неке од таквих институција су: *Женско друштво*, основано у претходном периоду (1875) као хуманитарно друштво за помоћ сиромашним девојкама у њиховом школовању и оспособљавању за живот, које 1879. покреће лист *Домаћица*, „а исте године оснива и издржава трогодишњу женску радничку школу, у којој сиромашне девојке добијају основе писмености и припремају се за самосталне раднице“;³³ *Друштво Светог Саве*, основано 1886, које, између осталог, „оснива вечерњу школу у којој окупља занатску омладину, махом ону која је у Београд дошла из неослобођених крајева, дајући им основношколску и извесну практичну наставу“;³⁴ *Друштво за ширење просвете у Српском народу*, које је 1896. основала група просветних радника, уз подршку Учитељског удружења, Професорског удружења и педагошке катедре.

Битно је нагласити да су удружења покретали и припадници средњег сталежа, на пример трговци, који су крајем 1881. формирали Удружење београдске трговачке омладине. Удружење је омогућавало члановима образовање у струци, а следеће године је основана и вечерња трговачка школа (тримесечни вечерњи курс). Школа је због тога што су полазници радили до дубоко у ноћ претворена у недељно-празничну, у трајању од годину дана. По угледу на њу, пред крај ХИХ века почеле су се и у унутрашњости оснивати сличне школе, а Удружење је 1894. основало двогодишњу Вишу школу Београдске трговачке омладине, која је примала полазнике са нижом школом, радила недељом поподне и функционисала до балканских ратова.

Оно што је у организационом и идеолошком смислу новина карактеристична за овај период је оснивање *радничких друштава* као андрагошке институције типа I. Основа за њихово настајање су убрзана индустријализација Србије, затим постојање сличних друштава у Словенији и Хрватској, са којима су делили класне интересе, а један

33 Ђунковић, *Школство и просвета у Србији*, 154.

34 *Исто*, 154–155.

део чланова је повезивала и идеја југословенства. Радничка друштва су представљала поливалентне андрагошке институције са богатом образовном делатношћу, међу којима су најпознатије Радничко друштво у Београду основано 1895. (или 1896), које је у свом саставу имало књижницу, читаоницу, певачки збор и аматерско позориште, а под његовим утицајем јавило се 1896. и Радничко друштво у Неготину. Период од 1870. до 1900. године Самоловчев³⁵ назива периодом радничког просветитељства, који карактерише жеља радника да се јаче афирмишу као економски, политички и културни чинилац.

Поред тога што је утицала на формирање радничке класе, индустријализација Србије је имала утицаја на српско село, доводећи до распадања породичних задруга из којих се „регрутују“ радници, па су од 1898. осниване и пољопривредне станице, као центри не само пољопривредног већ и ширег образовања. У овом периоду се јавља и саветодавни рад са сељацима, а значајан вид образовања пружају и пољопривредне изложбе. Говорећи о пољопривредном образовању одраслих у овом периоду, Самоловчев³⁶ наглашава да се оно највише одвијало у оквиру земљорадничких задруга „и било је примитивно и по садржају и по организацији рада“. Овај просветни рад се у највећем броју случајева реализовао кроз личне примере, живу реч (предавања и разговори) и путем штампаног материјала. Најзаслужнији за формирање сељачких задруга 1894. био је Михаило Аврамовић, професор на Пољопривредном факултету. Динић³⁷ наглашава да „све до појаве ове установе, учитељски културни рад ван школе није толико одјекнуо ни подстакао и убрзао и само народно просвећивање, нигде више као кроз земљорадничке задруге. Кроз њих су учитељи спроводили народно просвећивање у свима својим облицима и актуелностима“.

Што се тиче основних школа за образовање одраслих, односно виших грађанских школа у које убрајамо: повторне, вечерње и продужне школе, оне су наставиле да егзистирају и да увећавају свој број, али је њихов утицај и учинак био више него скроман. Ћунковић³⁸ наводи да је школску мрежу продужних школа у 1899/1900. години чинило њих 314, са укупно 8.299 полазника, у којима ради 456 учитеља основних школа, након редовног радног времена. Го-

35 Samolovčev, *Образовање одраслих у прошлости и данас*, 83.

36 Исто, 97-98.

37 Сретен Динић, *За организацију народног просвећивања*, (Лесковац: Штампарски завод „Млади покрет“, 1934), 10.

38 Ћунковић, *Школство и просвета у Србији*, 152.

ворећи о значају продужних школа, Поповић³⁹ наглашава: „за практични живот и народно просвећивање су исто тако важне продужне школе, а то су: земљорадничке, занатске, трговачке и пољопривредне. (...) Данас је потребно и земљораднику и трговцу и занатлији опште образовање, произвођачка способност, трговачка извежбаност и морална узвишеност, ако хоће да се одржи у сложеним приликама модерног живота економског и друштвеног. (...) Продужном школовању треба пружити нову законску организацију, дневну наставу, зграде, које ће одговарати овоме задатку; радионице за поједине занате, стручне спремне учитеље, специјална наставна средства, потребне књиге итд.“

Вечерње школе су по наставном плану и програму биле сличне продужним школама, а биле су намењене описмењавању омладине и радника. Разматрајући значај вечерњих школа, Поповић⁴⁰ нас упознаје и са њиховим карактеристикама: „Програм ових школа одговарао је потпуно приликама дотичнога краја. Ове су школе спремале махом рационалне привредне раднике, пошто је наша држава земљорадничка. Најактивнији рад у овим школама датира се од 1898–1901. године. А највише је, пак, ових школа било у нас у округу крајинском, које су се одликовале својим примереним уређењем и интензивним радом, означеним, у главном, у два правца, националном и привредном. Од 1901. године вечерње школе у нас почињу, на жалост, нагло опадати тако, да оне данас, можемо слободно констатовати, припадају историји“. „Поред тих школа, на образовању омладине и одраслих радиле су и многе основне школе, које су одржавале течајеве за калемљење воћа и винове лозе, за гајење свилене бубе и сл., и тако вршиле значајан утјецај на културно-привредни преображај села“.⁴¹ Говорећи о вишим грађанским школама, Поповић⁴² каже: „та школа јесте виши ступањ основне школе; школа, која даје опште образовање за најшире слојеве народне. Задатак грађанске школе је, да пружи младежи која је још под обавезом школовања, просвећивање, које ће је припремити за практичан живот, занат, земљоделство, трговину итд.“

Андрагошка институција типа I, која наставља свој континуитет из прошлог, а доживљава значајне трансформације у овом пе-

39 Јован Поповић, *О народном просвећивању*, (Београд: Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1922), 24.

40 *Исто*, 26.

41 Samolovčev, *Образовање одраслих у прошлости и данас*, 100.

42 Поповић, *О народном просвећивању*, 23.

риоду је Артиљеријска школа, која 1880. званично добија назив Војна академија. Она има двојаки задатак: да официрима са најнижим чином даје иницијално образовање, али и да даје више образовање већ формираним официрима. Ова школа је имала и компензациону функцију за оне полазнике који су учествовали у српско-турским ратовима и којима је због тога било прекинуто школовање.

Учитељски течајеви, присутни у претходним периодима, потврђени су и у Закону о основним школама из 1882. године, који предвиђа стручно усавршавање учитеља на течајевима који се организују о државном трошку.

Настављају да делају и институције типа II (педагошко-андрагошке институције), у које убрајамо: Учитељску школу, богословију, пољопривредну школу, Вишекову школу, тачније од 1892. године Државну трговачку школу, занатске школе, гимназију и реалку.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

На основу изнете анализе, можемо рећи да је образовање одраслих у овом периоду, и у институционалном и у програмском смислу, постало врло диверзификовано и да је ушло у све сегменте друштвеног живота. Овај систем у настајању је креиран комбинацијом *top down* и *bottom up* приступа. Интервенцијом Министарства просвете створене су и осмишљене неке андрагошке институције као што су: више народне школе (у различитим формама: повторне, недељне, вечерње, продужне), народне читаонице, Војна академија, Велика школа, музеји, библиотеке, позоришта, Учитељска школа, занатске школе и још доста других организација. Онда где држава није могла или хтела да интервенише, јављала се грађанска и приватна иницијатива у виду разних приватних, малих моновалентних образовних институција (школе цртања, језика...) до великих приватних школа на које се држава ослањала (нпр. Вишекова трговачка школа, која је одличан пример јавно-приватног партнерства), од различитих удружења грађана националистичке оријентације до лево оријентисаних, синдикалних организација зачетих идејом радничког покрета и солидарности.

Да би се образовање одраслих десило, било је потребно да постоје и потребе и могућности за њим. Потребе је створило међународно и национално политичко окружење, развој технологије, индустрије и капиталистичких односа у привреди, развој радничког и синдикалног покрета повезаног са начином производње, а било је и

угледања на развијенија друштва и државе. Парадигма која је доминирала у образовању одраслих, у овом периоду, била је концепција народног просвећивања.

РЕЗИМЕ

Стварање и развој институција за образовање одраслих се у Србији у 19. веку дешавало паралелно и у сагласју са растом и развојем српске државности. На почетку посматраног периода највећи фокус је био на ослобађању од Турске и стицању независности, па је стога оснивање андрагошких институција било првенствено у функцији развоја војске и чиновничког апарата. Те су потребе задовољавале углавном институције типа III и IV, док се оснивање „пунокрвних“ андрагошких институција типа I везује за период владавине уставобранитеља, када Србија већ баштини велику аутономију и понаша се као независна држава. Тада се јављају и јачи привредни импулси који се манифестују и у образовању одраслих, а евидентни су и утицаји европске политике образовања одраслих кроз оснивање неуспешних недељних школа и врло успешних читаоница. Европски утицај је видљив и кроз оснивање бројних културних институција, као што су Народна библиотека, позориште, Народни музеј и велики број новина и часописа. Ипак, још увек су војска и администрација највеће државне потребе, па је у складу са тим функционисало и институционално образовање одраслих. Са развојем привреде и индустријализацијом рађа се грађанска, али и радничка класа, које успостављају властите образовне институције како би задовољиле своје, не само образовне потребе. У последњој четвртини 19. века Србија стиче и формалну независност, што се огледа и у политичком животу кроз оснивање нових политичких партија, као и кроз јачање институција цивилног друштва, које вођене својим идеалима и циљевима оснивају образовне институције. На крају посматраног периода имамо врло диверзификовану структуру институција за образовање одраслих, која већ почиње да поприма обриси система.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Alibabić, Šefika. *Teorija organizacije obrazovanja odraslih*. Београд: IPA, 2002.
- Вујисић Живковић, Наташа. *На перу и на седлу: Надзор над основним школама у Србији у првој половини ХИХ века*. Београд: Едука, 2014.
- Вујисић Живковић, Наташа. *Скидање чађи: Слика основних школа у Кнежевини Србији у првој половини ХИХ века*. Београд: ИПА, 2017.

- Давидовић, Љубомир. *Правила о народним књижницама са читаоницама*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1904.
- Динић, Сретен. *За организацију народног просвећивања*. Лесковац: Штампарски завод „Млади покрет“, 1934.
- Јекнић, Олег. „Три роџетка играног српског филма: наџини нарације и друштвени контекст“. *Историја 20. века 2/2019*, 65–84.
- Кулић, Радивоје, Миомир Деспотовић. *Увод и андрагогију*. Београд: Свет књи-ге, 2005.
- Милићевић, Јован. „Просвета, наука, књижевност, уметност, култура и здравство у XIX веку“. *Историја Београда*, ур. Никола Тасић, Миодраг Драганић, 273–309. Београд: Балканолошки институт САНУ, Драганић, 1995.
- Миљковић, Јован. *Систем образовања одраслих: поглед из контекста*. Београд: IPA, 2019.
- Поповић, Јован. *О народном просвећивању*. Београд: Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1922.
- Самоловчеу, Воривој. *Образовање одраслих у прошлости и данас*. Загреб: Знанје, 1963.
- Станић, Ђорђе и др. *Обука српске војске 1804–1918*. Београд: Војноиздавачки завод, 2007.
- Ђунковић, Срећко. *Школство и просвета у Србији у XIX веку*. Београд: Педагошки музеј, 1971.

- Datum pristupa 18. 10. 2020. <https://www.redcross.org.rs/o-nama/istorijat/osnivanje-crvenog-krsta-srbije>
- Datum pristupa 10. 9. 2020. https://www.sindikatsr.rs/stari_sat/istorijat.htm
- Datum pristupa 18. 6. 2020. <https://www.in-horeca.com/hoteli/istorija-hotela-u-srbiji-prica-o-starom-zdanju-prvom-beogradskom-hotelu-2122.html>

SUMMARY

Jovan Miljković

INSTITUTIONAL DEVELOPMENT OF ADULT EDUCATION IN SERBIA IN THE 19TH CENTURY

ABSTRACT: The restoration of Serbian statehood in the 19th century brought the institutionalisation of adult education, which previously already existed as a phenomenon and as a practice. In this paper, we dealt with the context and conditions of the birth and development of adult education institutions, observed through the focus of the typology of adult education organizations. The research identified a relatively late appearance of adult education institutions of Type I, i.e. institutions whose central function was adult education, in relation to other types of adult education institutions. We attempted to explain that phenomenon through the influence of the multidimensional environment, but also through the function of adult education in the young state of Serbia.

KEY WORDS: adult education policy, organization of adult education, adult education institutions, types of adult education institutions

The creation and development of institutions for adult education in Serbia in the 19th century took place in parallel and in accordance with the growth and development of Serbian statehood. At the beginning of the observed period, the greatest focus was on the liberation from Turkey and gaining Serbian independence; thus, the establishment of andragogy institutions was primarily in the function of the development of the army and the bureaucracy in this period. These needs were met mainly by Type III and IV institutions, while the establishment of “full-blooded” andragogy Type I institutions is linked to the period of the rule of the Defenders of the Constitution (*Ustavobranitelji*), when Serbia already inherited great autonomy and acted as an independent state. At this time, stronger economic impulses occurred that were manifested in adult education, as well as the influences of the European policy of adult education, visible in the establishment of unsuccessful Sunday schools and very successful public reading rooms. The European influence was evident in the establishing of numerous cultural institutions, such as the National Library, the theatre, the National Museum and a large number of newspapers and magazines. However, the army and the administration were still the greatest

state needs, so the institutional education of adults functioned accordingly. With the development of the economy and industrialisation, the bourgeois, as well as the working class was born, which established their own educational institutions in order to satisfy their own, not solely educational, needs. In the last quarter of the 19th century, Serbia gained formal independence, which was reflected in political life through the establishment of new political parties, but also the strengthening of civil society institutions, which, guided by their ideals and goals, establish educational institutions. At the end of the observed period, there was a significantly more diversified structure of adult education institutions, which was already beginning to take the form of a system.